

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

БОДНАРЧУК МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ

УДК 340.12

**СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
МВС України

Науковий керівник кандидат філософських наук, доцент
Поцюрко Олег Юрійович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри філософії та політології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Грищук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права;

кандидат юридичних наук
Боднар Сергій Богданович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри філософії та теорії права.

Захист відбудеться «29» жовтня 2015 р. о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий « 28 » вересня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблематика світоглядного розвитку людини, усвідомлення власної ідентичності, мети і смислу особистої й суспільної активності, свободи діяльності та відповідальності за свої вчинки і вибір напрямку діяльності набуває актуальності в межах сучасного морально-правового визначення розвитку підґрунтя проєвропейських суспільства і держави. Так, філософія з досвідом критично-рефлексивного сприйняття глибинних цінностей і життєвих орієнтацій має ключове значення у становленні й формуванні світоглядного рівня особистості, особливо якщо йдеться про правоохоронну діяльність. Сучасне буття і розвиток людини, суспільства і держави підвищує значення охорони правопорядку, апелюючи до необхідності забезпечення режиму законності, запобігання й усунення правопорушень і злочинів. У зв'язку із сучасними небезпечними тенденціями зростання і структуризації злочинності, що становить внутрішню загрозу національній безпеці держави, основним завданням правоохоронної діяльності стає подолання злочинності не лише з допомогою правових норм, законів, а й реалізації принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності. Враховуючи це, варто наголосити, що охоронній функції права відповідає правоохоронна діяльність держави. Це означає, що охоронна функція права спрямована на регламентацію суспільних відносин, а правоохоронна діяльність пов'язана з охороною права, поза межами якої право не спроможне ефективно функціонувати.

Загалом тематика свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності актуалізується в умовах проголошення свободи особистості як основної цінності держави із наданням їй пріоритету серед інших принципів конституційної державної діяльності. З іншого боку, на шляху свободи постає держава, яка в межах законів не лише утверджує права і свободи людини, а й не допускає порушення цією людиною свободи інших.

Гносеологічний вимір задекларованої в темі дисертації проблеми уможливорює логічну структуру «вибір – свобода – відповідальність», у якій кожна ланка послідовно пов'язана з іншою та всі взаємозумовлені. Однак ця структура передбачає й дві підструктури: а) «необхідність – свобода» як вираження взаємовідношення між діяльністю людини та об'єктивними законами суспільства і природи; б) «свобода – відповідальність» як вираження взаємозв'язку між вільною (порівняно) поведінкою людини та вимогами суспільства відповідати за її наслідки.

Тема свободи і відповідальності – особливо у сучасному контексті – малодосліджена, хоча основи обох понять – давні у науковому вимірі. До їхнього розвитку долучалися Августин Блаженний, Фома Аквінський, Аристотель, А. Бергсон, Боецій, Л. Валла, М. Вебер, Н. Гартман, Г. Гегель, Д. фон Гільдебранд, Т. Гоббс, П. Гольбах, І. Ільїн, Г. Йонас, П. Гуревич, А. Камю, І. Кант, Б. Леоні, І. Ллойд, Ж. Марітен, Л. фон Мізес, Ф. Мілтон, Ш. Монтеск'є, Х. Ортега-і-Гассет, Платон, Г. Радбрух, М. Рідель, Дж. Ролз,

Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза, Ф. Хайєк, Ф. Фукуяма, Л. Фуллер, Р. Циппеліус, Ф. Шеллінг, Л. Штраус, А. Шопенгауер, Р. Емерсон та ін.; С. Алексєєв, Р. Алексі, В. Артемов, О. Бандура, В. Бачинін, В. Бібіхін, В. Бліхар, В. Большаков, С. Бортніков, В. Бутилін, І. Гальперін, Т. Гарасимів, О. Гарасимів, К. Горобець, Н. Гранат, В. Грищук, О. Грищук, О. Данільян, Т. Дерев'янка, А. Закомлістов, В. Лекторський, О. Ігнатов, І. Кальной, А. Карась, М. Кельман, А. Козловський, О. Костенко, М. Костицький, А. Крижанівський, Т. Лютий, С. Максимов, В. Мальцев, О. Мартиненко, А. Мережко, В. Нерсєянц, О. Омельченко, С. Погребняк, Л. Подолянко, М. Попович, С. Пушкарьов, П. Рабінович, С. Рабінович, В. Речицький, О. Скакун, С. Сливка, Б. Старостін, О. Тихомиров, А. Чирков, М. Фетюхін, М. Цвік, М. Цимбалюк, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та багато ін.

Формування поведінкового виміру людської професійної діяльності, у нашому випадку правоохоронної, обґрунтовується потребою у новому складному періоді нашого еволюційного буття переосмислення наукових здобутків і пошуку ідей поступу для вдосконалення правоохоронної діяльності через свободу і відповідальність. Зважаючи на те, що в контексті сучасного суспільного розвитку вектор відповідальності спрямований на її підвищення, варто вказати, що рівень підвищення відповідальності (оскільки відповідальність безпосередньо пов'язана зі свободою) впливає і на процес подолання несвободи, що ще неосмислено у філософії права. Зв'язок свободи і відповідальності є беззаперечним маркером розрізнення свободи і свавілля, що і становить зміст змін у реформованій правоохоронній діяльності і на теоретичному, і на практичному рівнях. А ця проблематика ще не отримала належного сучасного розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на перетині юридичних та інших наукових галузей знань), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років, затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації полягає у філософсько-правовій концептуалізації свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі задачі:

– обґрунтувати стан філософсько-правового дослідження реалізації свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності;

- визначити теоретико-методологічні засади вивчення правоохоронної діяльності та перманентного значення для її формування в умовах свободи і відповідальності;

- узагальнити основні підходи онтологічної обумовленості філософсько-правового аналізу свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності як філософських категорій;

- дослідити сутність правоохоронної діяльності крізь призму основних правових ідеологем свободи і відповідальності;

- висвітлити аксіологічно ретроспективну вмотивованість свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності;

- окреслити рамки гносеологічної моделі основних форм суспільного впливу на правоохоронну діяльність у межах утілення свободи і відповідальності;

- встановити потреби кореляції необхідності свободи і відповідальності як внутрішніх постулатів права і правоохоронної діяльності;

- охарактеризувати діалектику свободи і відповідальності як першооснови змісту правоохоронної діяльності;

- визначити нормативно-правові шляхи втілення єдності свободи і відповідальності в контексті праксеолого-гуманістичної парадигми реформування органів внутрішніх справ, демократичної і правової держави;

- спроектувати сучасну роль органів внутрішніх справ щодо забезпечення реалізації свободи і відповідальності у правотворенні та державотворенні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі правоохоронної діяльності на основі засадничих принципів права.

Предмет дослідження – філософсько-правові засади втілення свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

Методи дослідження. Основу дисертаційної роботи становить сукупність сучасних методів наукового пізнання (філософсько-світоглядних, конкретно-наукових і спеціальних), а також методи аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, аналогії, як і принципи світоглядного плюралізму, всебічності та комплексності вивчення предмета дослідження, які використано для критичної оцінки предмета дослідження, вдосконалення понятійно-категорійного апарату, узагальнення результатів і формулювання висновків.

Відповідно до окреслених задач у дисертаційній роботі використано: *системний підхід*, за допомогою якого розглянуто предмет дослідження в багатоманітності його зв'язків (підрозділи 1.1, 3.1), сформовано систему критеріїв, які дали змогу визначити рівень реалізації свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності (підрозділи 1.2, 2.1–2.3); *феноменологічний підхід*, який застосовано для виявлення філософсько-правових основ актуалізації свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності (підрозділи 4.1, 4.2); *компаративний підхід*, як і *історико-правовий*, що дав змогу здійснити порівняльний аналіз інтерпретацій понять «свобода» і

«відповідальність», які сформульовані в парадигмальних координатах різних історичних епох (підрозділи 2.2, 3.2); за допомогою *герменевтичного підходу* розкрито сутність категорій «свобода» і «відповідальність» у широкому філософсько-правовому та вузькому юридичному вимірах (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1); *аксіологічний підхід* використано для з'ясування ціннісного значення свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності (підрозділи 3.3, 4.2); *антропологічний підхід* детермінував необхідність осмислення предмета дослідження в межах відношення «особа-громадянин» – «громадянське суспільство» – «право» – «демократична і правова держава» – «правоохоронна діяльність», де визначальна роль відведена особі як суб'єктові правових відносин, в онтології якого свобода і відповідальність визнаються невіддільними компонентами (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1).

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці в межах комплексного дослідження проаналізовано філософсько-правовий вимір утілення свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності. Водночас одержано нові результати, які відображають особистий внесок автора в розробку досліджуваної теми. Так,

уперше:

- обґрунтовано методологію філософії права, що дало змогу вивчати втілення єдності і взаємозумовленості свободи й відповідальності у правоохоронній діяльності в межах засад онтології, гносеології, аксіології, праксеології та антропології;

- запропоновано трактування свободи і відповідальності як взаємно доповнюваних концептуальних складових правоохоронної діяльності, зважаючи на те, що свобода зумовлює відповідальність, а відповідальність корелює свободу;

- доведено, що маркером правоохоронної діяльності є рівень утілення свободи і відповідальності у формуванні громадянського суспільства, право- й державотворенні;

- з'ясовано, що лише свобідний і відповідальний фахівець із сучасним рівнем знань і правової культури та зміною застарілих підходів спроможний повноцінно втілювати морально-правові імперативи в правовідносини, відтак по-сучасному спрямовувати свій внутрішній потенціал на зміну змісту правоохоронної діяльності;

удосконалено:

- категорійний апарат філософсько-правового дискурсу щодо двоаспектного втілення свободи і відповідальності у правоохоронну діяльність: теоретичному та практичному. Обидва аспекти зводяться до актуалізації єдності принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності, зважаючи на те, що відповідальність є невід'ємною ціною свободи;

- аргументацію доцільності вивчення проблемного поля реалізації свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності, обґрунтовуючи

важливість обох принципів для формування громадянського суспільства, демократичної, правової держави, правотворення;

– засади теоретизації втілення свободи і відповідальності не лише у правотворчі та державотворчі процеси загалом, а й в оптимізацію правоохоронної діяльності, зокрема, спираючись на визнання відповідальності такою ж об'єктивно необхідною, як і свобода. Відтак стверджується, що відповідальність є безапеляційною умовою наявності свободи;

дістали подальший розвиток:

– дослідження окремих аксіологічно-антропологічних концептів правоохоронної діяльності, структура яких ґрунтується на гуманістичних загальнолюдських цінностях, зокрема на принципах свободи і відповідальності;

– інтерпретації підходів до принципів свободи і відповідальності як соціально-правових феноменів, що формують світоглядну структуру правоохоронної діяльності;

– засади правотворення і державотворення в контексті нинішнього вектора євроінтеграції, невіддільними структурними елементами якого, безсумнівно, є втілення напрацьованого досвіду імплементації свободи і відповідальності у правоохоронну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані у практичній роботі органів влади, діяльність яких пов'язана із нормотворчістю, а також у правозастосовній сфері, зокрема в діяльності ОВС України; у подальшій розробці філософсько-правової концепції реалізації принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

Окремі положення і висновки дисертації можуть застосовуватися:

– у навчальному процесі – під час викладання дисциплін «Філософія права», «Правознавство», «Філософія», «Порівняльне правознавство», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави та права», «Етика та естетика»; для підготовки підручників, навчальних посібників та іншої навчально-методичної літератури;

– у науково-дослідній сфері – для усунення прогалин у вивченні філософсько-правового виміру свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

Апробація результатів дисертації. Тези дисертаційної роботи, ідеї та окремі висновки апробовано як доповіді на конференціях і симпозіумах міжнародного та національного рівнів: «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р.); «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 6–7 лютого 2015 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 13–14 лютого 2015 р.).

Публікації. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертації, викладено у п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковано у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у виданні іншої держави (Республіка Молдова), а також у тезах чотирьох доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою дослідження проблеми, метою і задачами наукової роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок, із них основний текст – 194 сторінки. Список використаних джерел (249 найменувань) викладено на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, охарактеризовано ступінь наукової розробки проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами і темами, сформульовано мету і задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичне і практичне значення, наведено дані про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-правові проблеми філософсько-правового дослідження свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності» містить два підрозділи та присвячений аналізу джерельної бази дослідження й характеристиці основних методологічних підходів до вивчення свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження ідеї свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності»* вказано на те, що досліджені наукові праці дозволяють аналізувати категорії свободи і відповідальності в контексті соціального постулату, за яким свобода особи є засадничою умовою її відповідального життя в суспільстві, а в практичній діяльності правоохоронних органів діалектика свободи і відповідальності завжди має специфічний характер, оскільки, з одного боку, пов'язана з повагою до прав, гідності та інтересів індивідуума, а з іншого – покликана регулювати його суспільну поведінку шляхом сумлінного, відповідального виконання встановлених державою обов'язків відповідно до закону, але в межах наданих повноважень.

У *підрозділі 1.2 «Методологія дослідження філософсько-правових засад свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності»* зазначено, що використаний під час написання дисертації методологічний інструментарій має різноманітний характер і становить багаторівневу систему необхідних методологічних засобів. Ця система не є статичною ієрархією, яка відображена в такому вигляді насамперед для наочності, а утворює динамічну, органічну систему, між структурними елементами якої наявні зв'язки, відносини та

взаємодія: фундаментальні загальнотеоретичні концепції свободи і відповідальності та пізнавальні принципи пронизують світогляд, загальні філософські закони й категорії становлять основу для загальнонаукових і спеціальних методів, які, своєю чергою, слугують джерелом збагачення і вдосконалення змісту вищих рівнів методологічних знань.

Розділ 2 «Онтологічна обумовленість свободи і відповідальності» містить три підрозділи, які присвячені філософсько-правовому дослідженню свободи і відповідальності в межах їх онтологічної обумовленості.

У підрозділі 2.1 *«Свобода і відповідальність як філософські категорії»* здійснено спробу довести, що поняття «свобода» та «відповідальність» виконують важливу роль у формуванні суспільства й держави загалом, де гарантування особистості її прав, свобод, обов'язків, зокрема їх правовий захист, є найважливішою цінністю. Саме тому, на нашу думку, в суспільстві можна повністю усвідомити значущість свободи і відповідальності. Свободу варто сприймати як одну з найважливіших філософських категорій, що забезпечує і виражає сутність людини, яка мислить, аналізує ті чи інші події і явища об'єктивної дійсності. Що ж стосується відповідальності, то це суто соціально-філософське поняття, котре ілюструє об'єктивно-історичний характер взаємовідносин між особистістю та суспільством. Зазначено, що і свобода, і відповідальність є поняттями, які доповнюють одне одного, допомагають забезпечити гармонійне і цивілізоване співіснування всіх людей у суспільстві.

У підрозділі 2.2 *«Свобода і відповідальність як категорії права»* стверджено, що без свободи і відповідальності не можуть існувати цивілізоване суспільство чи держава. Особа, наділена свободою дій, виступає основним критерієм суспільного прогресу. Водночас потрібно пам'ятати, що інколи свобода може виконувати роль і суспільного прогресу, і занепаду, якщо не було належного контролю з боку держави. З розвитком суспільства підвищувався належний ступінь свободи: що вищий ступінь свободи, то вищий рівень довіри з боку особи до держави, що пояснює взаємозв'язок «людина – держава», перевага у якому надається людині. Що ж стосується відповідальності, то вона засвідчує рівень усвідомлення особою вчинених дій, які не суперечать державним нормам. Свідоме суспільство є запорукою побудови демократичної, правової держави. Кожна особа відповідальна перед суспільством, оскільки, вийшовши за межі, неминуче спровокує в ньому анархію і хаос, що призведе до його занепаду.

У підрозділі 2.3 *«Свобода і відповідальність у філософсько-правовій аксіологічній ретроспективі правоохоронної діяльності»* акцентовано на тому, що поняття «свобода» і «відповідальність» зазнали тривалої еволюції. Щодо категорії «свобода», то в історії філософії права її розглядали у двох напрямках: внутрішньому і зовнішньому. Це розмежування має вагоме значення для відповіді на питання, чи можливий вплив на якийсь із цих видів свободи без утиску сутності свободи. Впродовж століть свобода була тісно

пов'язана з нормами, правилами, котрі приймались у суспільстві, а також із правом загалом, тому аналіз їхнього еволюційного процесу в тісному співвідношенні набуває особливої актуальності й сьогодні.

Розділ 3 «Гносеологічна концепція свободи і відповідальності» містить три підрозділи та присвячений гносеологічній характеристиці принципів свободи і відповідальності.

У підрозділі 3.1 *«Філософсько-правовий аналіз свободи і відповідальності»* йдеться про те, що дослідження понять «свобода» і «відповідальність» у сучасному громадянському суспільстві необхідно для розуміння значущості й подальшого вивчення цих понять. Свобода – рушійна сила, здатна відкрити людині нові грані людського буття та її істинну природу. Свобода і відповідальність є незмінними критеріями оцінки цивілізованого суспільства, високий рівень свободи виявляє гармонійний характер між «людиною як живою істотою» та «державою в особі її державних органів». Сучасне філософське визначення поняття «свобода» зводиться до її волі, і саме через це виявляє специфіку людської діяльності, що безпосередньо ґрунтується на внутрішніх сферах людського буття.

У підрозділі 3.2 *«Кореляція необхідності свободи і відповідальності як внутрішніх постулатів права»* з'ясовано, що для будь-якого народу поняття «свобода» пов'язано не тільки з чинниками, які діють зовні, а більшою мірою із внутрішніми суспільно-правовими відносинами, діяльністю, а також усвідомленістю єдності народу та його представників. Свободу потрібно сприймати як стан об'єктивної реальності, коли є безліч можливостей, що спрямовані до виникнення нового. Сьогодні свободі властиво чимало фундаментальних характеристик, основними з яких є: багатоманітність можливостей розвитку, де кожний індивід сприймається як окрема складова великої системи, завдяки наявності вибору у філософському розумінні свобода безпосередньо пов'язана з можливістю і в певному значенні виступає вибором.

Підрозділ 3.3 *«Діалектика свободи і відповідальності як основа змісту формування правоохоронної діяльності»* присвячений вивченню понять «свобода» і «відповідальність», що лежать, радше, у площині філософсько-історичних передумов, аніж правових явищ, як сьогодні заведено вважати, оскільки процес становлення людини як розумної істоти, котра здатна ухвалювати самостійні виважені рішення на рівні свідомого, зародився в час, коли люди не знали про право, а користувалися повнотою свободи волі, не обмежуючи її суспільно-правовими уявленнями та розуміннями. Вважаємо, що свободу та відповідальність потрібно сприймати як природне благо, набуття, цінність, але в жодному разі не як щось часткове чи вторинне. Людина з давніх часів прагнула свободи як чогось сокровенного, нездійсненого, котре вона здатна вибороти, і тільки тоді зможе оцінити повноту і цінність свободи. Втім, як доводить еволюційний процес розвитку людини, відтак цивілізації, поняття «свобода» втрачає актуальність.

Розділ 4 «Праксеологічний вимір свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності» містить два підрозділи та присвячений праксеологічній характеристиці свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

У підрозділі 4.1 *«Вплив єдності свободи і відповідальності на формування громадянина, громадянського суспільства, демократичної і правової держави в Україні»* йдеться про те, що вплив задекларованих принципів на формування громадянина, громадянського суспільства та демократичної держави відображає те, що людина є водночас їх творцем і критиком; вона створює принципи, які в подальшому формують індивіда. Стосовно реалізації цих принципів у межах діяльності органів внутрішніх справ зазначено, що міра втілення і реалізації цих принципів у повсякденну правоохоронну діяльність і свідчить про відповідний рівень розвитку суспільства й держави. Схему такої взаємодії можна відобразити як триланкову структуру, у якій загальнолюдські принципи права, зокрема єдність свободи і відповідальності, формуються як цінності відповідних історико-соціальних реалій та формують покоління людей, а ті, своєю чергою, самоорганізувавшись як свідомі громадяни і громадянське суспільство, контролюють функціональну сферу правоохоронних органів, праксеологію його дій на побутовому рівні.

У підрозділі 4.2 *«Засадничі аспекти реалізації принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності та правовідносинах»* зауважено, що втілення принципів свободи та відповідальності у правовідносинах, як одному з видів соціальних відносин, виражають те, що ті ж таки відносини всередині правоохоронної системи чи її взаємовідносини з іншими членами соціуму також є одним із видів правовідносин. Це відносини імперативного, публічно-правового типу, що мають неперсоніфікований характер, де свобода суб'єктів права чітко прописана нормами закону, за порушення яких настає відповідальність. Свобода у сфері диспозитивного пласту правовідносин визначається здебільшого пунктами конкретних договорів та угод, містить вказівку на сторони, що формують основи відповідальності в разі її недотримання. Реальне ж утілення єдності свободи та відповідальності в діяльності правоохоронця здійснюється на основі писаного закону, де чітко зазначена межа його професійної свободи.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в комплексній дескрипції філософсько-правового виміру реалізації свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності.

Основні результати дослідження такі:

1. Філософсько-правовий погляд на проблематику втілення свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності охоплював з'ясування принципового питання щодо співвідношення класичної філософської спадщини з новітніми філософськими працями, які присвячені досліджуваній темі, а також зумовив аналіз сучасних дисертаційних робіт і філософського, і юридичного напрямів. Зважаючи на це, огляд і стислий аналіз наукової літератури відображають еволюцію філософсько-правового підходу та погляди сучасних українських і зарубіжних дослідників на заявлену проблематику. На основі здобутків і напрацювань наших попередників сформульовано трактування свободи і відповідальності як взаємно доповнюваних концептуальних складових правоохоронної діяльності, зважаючи на те, що свобода породжує відповідальність, а відповідальність корелює свободу.

2. Сформовано методологію філософсько-правових засадничих питань щодо розуміння ідеї свободи і відповідальності загалом і в правоохоронній діяльності зокрема. Застосовано три рівні наукового пізнання: світоглядно-теоретичний, емпіричний та праксеологічний.

На рівні світоглядно-теоретичного пізнання розкрито наукові ідеї щодо змістовного наповнення генези свободи і відповідальності, які на початкових етапах ґрунтувалися на звичаєвій, моральній регламентації, поступово закріплюючись у нормах права.

На рівні емпіричного пізнання здійснено збір, первинне узагальнення і систематизацію фактів щодо визначення правової природи принципів свободи і відповідальності, їх застосування у правоохоронній діяльності, а також щодо методологічних засад дослідження цих явищ.

На праксеологічному рівні йдеться про практичне застосування наукових знань. Саме цей підхід свідчить про перспективи наукового пізнання, про те, що наукове пізнання має не тільки суто значеннєву структуру, але й водночас зумовлюється практичною діяльністю і охоплює важливу сучасну практичну компоненту.

3. Зважаючи на політичний, економічний, соціальний, релігійний, воєнний та інші аспекти, сьогодні формування громадянського суспільства і демократичної та правової держави в Україні, зокрема демократичних інститутів, значно ускладнено. У такій ситуації, як ніколи, актуалізується значення ефективності правоохоронної діяльності, з уваги на фактичне нівелювання захисту прав людини та громадянина. Особливо це стосується перехідного періоду становлення, в якому опинилася наша держава. У контексті втілення свободи і відповідальності, як невіддільних, об'єктивно обґрунтованих, складових людського співжиття і діяльності, саме людина в нинішніх умовах розвитку суспільства і в національному, і в міжнародному масштабах найбільше потребує захисту й охорони з боку держави, а передовсім правоохоронних органів, що, як свідчить практика, не завжди є

опорою і підтримкою для громадян держави. Через поширення сепаратистських настроїв, загострення терористичних проявів і зростання злочинності загалом у країні доводиться говорити про загрозу цілісності держави та її безпеці. Відтак, актуалізуючи проблематику втілення свободи і відповідальності у правоохоронну діяльність, можна ефективізувати рівень правоохоронних органів у суспільних відносинах.

4. Щоб досягти ефективізації правоохоронної діяльності, обов'язкова безпосередня участь кожного громадянина, а не лише представників правоохоронних органів. У такому спрямуванні уможливорюється правове суспільство та ефективні правовідносини, що і є об'єднувальною ланкою між громадянами та державою. Загалом правовідносини, у контексті предмета нашого дослідження, характеризуються наявністю суто суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, котрі підтримуються державним примусом із боку державних органів. За внутрішньою структурою правовідносини мають вольовий характер, а це означає, що вони створюються і керуються не лише волею суб'єктів, а свободою і відповідальністю, що унеможливує зловживання влади та поширення протиправних проявів у правоохоронній діяльності.

5. Розглядаючи проблематику свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності, тією чи іншою мірою з'ясовуємо сутність людської особистості та її поведінки, способу життя й ухвалення рішень. Визнаючи наявність неправомірного тиску на особистість, державна влада автоматично унеможливує дію права, закону, правовідносин, правопорядку тощо. З огляду на це, право, як і свобода, містять основоположний та фундаментальний смисли, що дозволяє формувати громадянське суспільство на основі свідомого визнання відповідальності за особисту і суспільну поведінку. Тому поняття «свобода» і «відповідальність» тісно пов'язані з правоохоронною діяльністю і взаємозумовлені, оскільки є її основними завданнями і цілями, що проявлятимуться в захисті прав, свобод і законних інтересів усіх громадян, реалізації дотримання закону і правопорядку в державі. Отож, свобода людини (як її природне право) не повинна обмежуватись, хоча й безвідповідальна свобода також не припустима в суспільстві. Саме ефективізація правоохоронної діяльності на основі втілення свободи і відповідальності уможливує досягнення правопорядку, визнаючи верховенство права.

6. Проблематика гносеологічного і функціонального вимірів свободи та відповідальності багатоаспектна, не звужується і з розглядом її в межах правоохоронної діяльності. Навпаки: загальнолюдський зміст і сутність свободи і відповідальності в цьому випадку зберігаються, лише додається специфіка їх утілення у професійній діяльності як реалізація фахової компетенції і професійної етики. Свобода постає як результат суспільного розвитку і правоохоронної діяльності, зокрема, стимулюючи морально-правовий розвиток особистості, адже кожен крок на шляху до культури був

кроком до свободи, самореалізації, професійної зокрема. Водночас і відповідальність виражає єдність об'єктивних і суб'єктивних чинників, як мірило суб'єктивної людської активності, спрямованої на об'єкт діяльності. У межах правоохоронної діяльності відповідальність опосередковує професійні функції представників правоохоронної системи, що спрямовані на забезпечення правопорядку в суспільстві. Фактично вимір соціальної поведінки людини і діяльність суспільних груп і спільнот трактуються як поведінка особливої цілісної системи в контексті чинників, що визначають характер і напрям цієї діяльності, об'єктивні умови. Отже, свобода і відповідальність – взаємопов'язані і взаємозумовлені сутності правовідносин.

7. Свобода є можливістю реалізації цілеспрямованої правоохоронної діяльності, здатністю діяти зі знанням справи заради обраної мети. І якщо знання об'єктивних суспільних і державних умов і потреб глибинне, то вищою є обрана мета, а засоби її досягнення відповідають проєвропейським намірам, гуманним умовам, закономірним тенденціям розвитку суспільної і правової дійсності, тим повніше реалізується сутнісний зміст правоохоронної діяльності. Відповідальність же обумовлюється об'єктивними умовами, їх усвідомленням і суб'єктивно та об'єктивно поставленою метою, необхідністю вибору способів її досягнення в межах правоохоронної діяльності.

8. Розглядаючи свободу як духовний і функціональний пріоритет над умовами життєдіяльності, виокремлено три сфери, в яких різними темпами і засобами це панування має бути реалізовано: 1) сфера взаємодії цілісної системи суспільства з природою; 2) сфера міжособистісних відносин у суспільстві; 3) сфера індивідуальної свідомості і поведінки кожного індивіда. Штучно відмежовувати чи ізолювати ці системи одна від одної без урахування їх взаємопроникнення і взаємовпливу, як самостійних одиниць, не варто, зрештою, як і абсолютизувати досягнення у будь-якій з них, трактуючи ці успіхи як свідчення здійснення всеосяжної свободи. Універсальність свободи, її якісна повнота досягаються лише тоді, коли панування суспільства над природою доповнюється його пануванням над суспільними відносинами та формуванням у кожного індивіда здатності розумно врегульовувати свої відносини з колективом – від сім'ї до суспільства і держави загалом. У межах функціонального виміру правоохоронної діяльності свобода реалізується в контексті другого і третього із зазначених аспектів. Формування такого рівня усвідомлення свободи становить сутність переходу з площини необхідності до волі. Проблематику функціонального аспекту свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності можна простежити на прикладі визначення цілей такої діяльності за допомогою праксеологічних методів. Що ж стосується втілення відповідальності у правоохоронній діяльності, то воно є логічним і виправданим в усіх випадках, коли йдеться про відповідність чи невідповідність спрямування цілей суб'єкта і його діяльності на потреби, в межах ситуацій, що виникають на етапі становлення громадянського суспільства і держави. Відтак, з уваги на загальні філософсько-правові

аспекти розуміння сутності втілення свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності, логічним є висновок, що свободна діяльність може здійснюватися лише за умови повного обсягу відповідальності, тобто коли усвідомлюються не лише мета дій і засоби, які використовуються для її досягнення, але й багатоманітність детермінації людської діяльності, коли відповідальність усвідомлюється як необхідність активного впливу на перманентну дійсність і наслідки своєї діяльності.

9. У праксеологічній площині свобода і відповідальність є тими структурними елементами, без яких не існуватиме ні громадянське суспільство, ні держава. Особа, котра володіє свободою дій, є основним критерієм підтвердження цивілізаційного розвитку суспільних відносин. Водночас в окремих випадках свобода може спричинити регрес суспільства і держави за умови відсутності належного контролю з боку держави та, що є ключовим, відсутності відповідальності. Зрештою, із зародженням суспільства розвивався належний ступінь свободи, тому чим вищий рівень свободи, тим вищий рівень довіри з боку громадян до держави. Це пояснює взаємозв'язок людини і держави, в якому основним є антропологічний чинник. Що ж стосується відповідальності, то вона виражає сформованість свідомості, а радше правосвідомості особи щодо вчинення дій, які не суперечать установленим державою нормам. Громадянське суспільство, сформоване на основі принципів свободи і відповідальності, є запорукою побудови демократичної і правової держави. Кожний громадянин відповідальний перед суспільством, а держава – перед своїми громадянами за їхню свободу і безпеку.

10. Схему такої взаємодії можна відобразити як триланкову структуру, у якій загальнолюдські принципи права, зокрема єдність свободи і відповідальності, формуються як цінності відповідних історико-соціальних реалій та формують покоління людей, а ті, своєю чергою, самоорганізувавшись як свідомі громадяни і громадянське суспільство, контролюють функціональну сферу правоохоронних органів, праксеологію його дій на побутовому рівні. Умовна класифікація наявна в теоретичній площині проблеми. Звісно, на практиці не здійснюється поділ порушених прав і свобод на ті чи інші групи, тим паче, що окремі категорії справ можна одночасно віднести до декількох груп. Скажімо, порушення свободи особи може виступати як порушення і особистих, і політичних прав тощо. За надзорського підходу до відповідальності працівника ОВС або у випадку, коли вона відповідає приписам позитивного права, але не змісту природного, тобто є легальною, проте нелегітимною, говорити про справедливість відповідальності не доводиться. І навпаки, надто м'яке покарання, застосоване щодо працівника ОВС колегами із правоохоронної та правозахисної діяльності, також суперечить принципу справедливості, а не вимірюється пропорційністю правопорушення та мірою покарання за нього. Справедливість відповідальності правоохоронця – це формула співвідношення

обставин справи та санкції, визначення законності й об'єктивності оцінки цих факторів, а також те, що за одне правопорушення, вчинене правоохоронцем, може бути визначена лише одна санкція, яка може містити сукупність правообмежень: наприклад, обмеження волі із забороною займати певні посади впродовж визначеного часу, разом із штрафом тощо.

І в загальнолюдському, і у власне правоохоронному аспекті проблематика свободи у функціональному вимірі пов'язана із так званим детермінізмом і виражається крізь призму свободи: жити (володіти певними матеріальними ресурсами для реалізації своєї професійної компетенції); мислити (можливості володіти необмеженим духовним спектром); вирішувати (можливості вибору напряду свого вчинку); діяти (на основі свободи рішень визначати сукупність своїх учинків, обирати лінію поведінки тощо). Реалізація цього функціонального виміру свободи можлива лише в контексті відповідальності, на основі європейського досвіду.

Відтак перелічені елементи свободи і посиленої сучасними обставинами відповідальності суспільства і держави є надалі перспективними проблемами у дослідженні способів утвердження іміджу правоохоронної сфери, забезпеченні гуманістичного європейського шляху розвитку країни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Боднарчук М. М. Дослідження ідеї єдності принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності / М. М. Боднарчук // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – № 2. – 2013. – С. 22–26.

2. Боднарчук М. М. Співвідношення принципів «свобода» та «відповідальність» як філософських категорій / М. М. Боднарчук // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – № 6. – 2014. – С. 42–46.

3. Боднарчук М. М. Співвідношення принципів свободи та відповідальності як категорій права / М. М. Боднарчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – № 12. – Т. 2. – 2014. – С. 55–57.

4. Боднарчук М. М. Єдність свободи та відповідальності у філософсько-правовій ретроспективі / М. М. Боднарчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – № 31. – 2015. – С. 136–139.

5. Боднарчук М. М. Философско-правовое обоснование корреляции свободы и ответственности как внутренних постулатов права / М. М. Боднарчук // *Legea si Viata*: международный научно-практический правовой журнал. – № 4. – 2015. – С. 3–6.

6. Боднарчук М. М. Єдність свободи та відповідальності як філософських категорій / М. М. Боднарчук // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р.). – Запоріжжя: Істина, 2014. – С. 10–12.

7. Боднарчук М. М. Ідея єдності принципів свободи та відповідальності у правоохоронній діяльності / М. М. Боднарчук // Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.). – Львів: Центр правничих ініціатив, 2014. – С. 6–8.

8. Боднарчук М. М. Онтологія єдності свободи та відповідальності: філософсько-правовий вимір / М. М. Боднарчук // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 6–7 лютого 2015 р.). – С. 6–8.

9. Боднарчук М. М. Єдність свободи та відповідальності у філософсько-правовій площині / М. М. Боднарчук // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 лютого 2015 р.). – С. 16–19.

АНОТАЦІЯ

Боднарчук М. М. Свобода і відповідальність у правоохоронній діяльності: філософсько-правовий аналіз. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2015.

Дисертація є першою у вітчизняній правовій науці спробою із філософсько-правових позицій розкрити сутність принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності. Обґрунтовано методологію філософії права, що дало змогу вивчити втілення єдності і взаємозумовленості свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності в межах засад онтології, гносеології, аксіології, праксеології та антропології. Запропоновано трактування свободи і відповідальності як взаємно доповнюваних концептуальних складових правоохоронної діяльності, зважаючи на те, що свобода зумовлює відповідальність, а відповідальність корелює свободу. Доведено, що маркером правоохоронної діяльності є рівень утілення свободи і відповідальності у формуванні громадянського суспільства, правотворенні й державотворенні. Дістало подальший розвиток дослідження окремих аксіологічно-антропологічних концептів правоохоронної діяльності, структура яких ґрунтується на гуманістичних загальнолюдських цінностях, зокрема на принципах свободи і відповідальності. Розвинуто інтерпретації підходів до принципів свободи і відповідальності як соціально-правових феноменів, що формують світоглядну структуру правоохоронної діяльності.

Ключові слова: свобода, відповідальність, правоохоронна діяльність, громадянське суспільство, держава, філософія права.

АННОТАЦИЯ

Боднарчук М. М. Свобода и ответственность в правоохранительной деятельности: философско-правовой анализ. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2015.

Диссертация является первой в отечественной правовой науке попыткой с философско-правовых позиций раскрыть сущность принципов свободы и ответственности в правоохранительной деятельности. Обоснованно методологию философии права, что позволило изучать воплощение единства и взаимообусловленности свободы и ответственности в правоохранительной деятельности в пределах основ онтологии, гносеологии, аксиологии, прaksiологии и антропологии. Предложена трактовка свободы и ответственности как взаимно дополняемых концептуальных составляющих правоохранительной деятельности, учитывая то, что свобода порождает ответственность, а ответственность коррелирует свободу. Доказано, что маркером правоохранительной деятельности является уровень воплощения свободы и ответственности в формировании гражданского общества. Получило дальнейшее развитие исследование отдельных аксиологически-антропологических концептов правоохранительной деятельности, структура которых основана на гуманистических общечеловеческих ценностях, в частности на принципах свободы и ответственности. Развитые интерпретационные подходы к принципам свободы и ответственности как социально-правовых феноменов, которые формируют мировоззренческую структуру правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: свобода, ответственность, правоохранительная деятельность, гражданское общество, государство, философия права.

SUMMARY

Bodnarchuk M. M. Freedom and responsibility in law enforcement: philosophical and legal analysis. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of juridical Sciences on specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2015.

The dissertation research is the first in the domestic legal science attempt to philosophical and legal positions reveal the essence of the principles of freedom and responsibility in law enforcement. Based methodology of philosophy of law, which made it possible to study the embodiment of unity and interdependence of freedom and responsibility of law enforcement activities within the foundations of ontology, epistemology, axiology, praxeology and anthropology. A treatment of freedom and responsibility as a complement of the conceptual components of law enforcement, taking into account their common denominator: Freedom begets responsibility, and

the responsibility correlates freedom. It is proved that a marker is the level of law enforcement, the embodiment of freedom and responsibility in the formation of civil society, law-making and public. Improved categorical apparatus philosophical and legal discourse on two dimensions embodiment of freedom and responsibility of law enforcement: theoretical and practical. Both aspects are reduced to the actualization of unity principles of freedom and responsibility especially in law enforcement, despite the fact that the responsibility is integral to the price of freedom.

Assad received further development and law-making in the context of the current state vector of European integration as critical a structural element which undoubtedly is the embodiment of the experience of implementation of freedom and responsibility of law enforcement. In general themes of freedom and responsibility in law enforcement updated in terms of the proclamation of individual freedom as the basic values of the State granting it priority among other principles of a constitutional state. On the other hand, there is freedom in the way state that within the law not only establishes rights and freedoms, but also does not allow violation of that person freedom of others. Epistemological dimension declared in the theme of our work problems allows logical structure “choice – freedom – responsibility”, in which each individual link has consistently linked to another, and all interdependent. However, this structure also provides two distinct substructures: a) “need – freedom” as an expression of the relationship between human activity and objective laws of society and nature; b) “freedom – responsibility” as an expression of the relationship between free (relatively) human behavior and demands of society responsible for its consequences.

One of the principles of liability law enforcement officers is also its inevitability, or inevitability. Reliance on identity-police officer any kind of restrictions, prohibitions and sanctions is only possible if the finding of guilt in court and use it on coercive measures specified in the law. The principle of inevitability of liability is realized depending on the performance and progress in law enforcement, first of all it concerns the work of the police, prosecutors and courts. One of the important factors raises its timeliness, compliance with statutory limitations. In addition, while laying responsibility on the police officer must take into account such principles as appropriateness and humanism.

To achieve the efficiency of law enforcement, mandatory direct participation of every citizen, not just law enforcement bodies. In that targeting becomes possible legal and effective legal society, which is the unifying link between citizens and the state. In general, the relationship in the context of the subject of our study, characterized by a purely subjective legal rights and responsibilities, which are supported by state coercion by the state authorities. For internal structure willed relationship with nature, which means that they are created and managed not only will business and freedom and responsibility that prevents abuse of power and distribution of illegal actions law enforcement

Keywords: freedom, responsibility, law enforcement, civil society, the state, the philosophy of law.

Підписано до друку 25.09.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 244-15.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавництво ТЗОВ «Ліга-Прес»
79006, м. Львів, вул. К. Левицького, 47